

Wasył Zadorożny
Kijów

Українські імперативи з погляду акцентологічної проблематики

З огляду на ту специфічну роль, що її відіграють імперативні словоформи у виборі дієсловом того чи того акцентного типу, у сфері акцентологічної проблематики набуває актуальності вивчення особливостей їхньої акцентної поведінки. Матеріалом для спостережень нам у цьому випадку слугуватимуть дієслова з класифікаційним суфіксом *-и-*.

Дієслова цього класифікаційного класу можуть обирати для себе акцентну парадигму за трьома акцентними типами, див.:

а) кореневий акцентний тип, напр.: *бáвити* – *бáвлю*, *бáвиш*, *бáвлять*; нак. *бав* [ОС₉₉, 34], *бáвмо*, *бáвте*¹;

б) кінцевий акцентний тип, напр.: *щербíти* – *щерблю́*, *щербíш*, *щербля́ть* [ОС₉₉, 981]; нак. *щербí*, *щербíм(о)*, *щербíть*;

в) рухомий акцентний тип, напр.: *робíти* – *роблю́*, *рóbиш*, *рóbлять* [ОС₉₉, 739]; нак. *робí*, *робíм(о)*, *робíть*.

Відразу звертаємо увагу на те, що імперативні словоформи дієслів кінцевого та рухомого акцентних типів є ідентичними як щодо їхнього морфонологічного оформлення (словоформи 2-ої особи однини мають закінчення *-и* (*щербí*, *робí*)), що зумовлює відповідний фонологічний склад словотвірно залежних від них словоформ 1-ої та 2-ої осіб множини (*щербíм(о)*, *щербíть*; *робсм(о)*, *робíть*), так і щодо їхнього наголошення (кінцевого в обох випадках)². Для

¹ Сучасні лексикографічні джерела подають імперативні словоформи дуже рідко і дуже неповно; здебільшого наведеною є лише словоформа 2-ої особи однини. Специфіка нашого дослідження змушує нас або додавати деякі з них, або повністю відтворювати їх так, щоб представленими були словоформи 2-ої особи однини та 1-ої і 2-ої осіб множини.

² До речі, ця обставина може бути, на нашу думку, вагомим аргументом на користь припущення, що первісно дієслова обох цих нині різних акцентних типів мали однотипну акцентну парадигму і в особових словоформах теперішньо-майбутнього часу. Поза всяким сумнівом, це могла бути лише кінцева акцентна парадигма. Тоді з усім переконанням можна стверджувати, що рухома акцентна парадигма цих дієслів з історичного погляду є вторинною, похідною; вона постала як проміжний акцентний тип у ході розвитку кореневого наголошення в первісно кінцевонаголошених дієсловах.

повноти картини вкажемо також на цілковиту їхню акцентну схожість в інфінітивних словоформах, див.: *щербі́ти* і *робі́ти*, і у словоформах 1-ої особи однини теперішньо-майбутнього часу, див.: *щерблю́* і *роблю́*. У всьому цьому їм протистоять дієслова кореневого акцентного типу; по-перше вони в усіх словоформах є виключно кореневаголошеними (див. вище); по-друге, і це для нас тут найважливіше, кореневаголошені словоформи наказового способу є й морфонологічно відмінними; так, насамперед словоформа 2-ої особи однини має нульове закінчення (див.: *бав*), що зумовлює відповідне фонологічне оформлення словотвірно залежних від неї словоформ 1-ої та 2-ої осіб множини (*ба́вмо*, *ба́вте*). Як побачимо далі, ці морфонологічно відмінні типи імперативних словоформ, що склалися історично в дієсловах кореневого та некореневих³ акцентних типів, не залишаються осторонь процесу акцентних змін, що відбуваються в дієсловах цього класифікаційного класу; навпаки, вони при цьому відіграють подеколи чи не визначальну роль.

Виразно ця їхня роль постає в тих випадках, коли первісно кінцеваголошене дієслово розвиває в собі кореневе наголошення; майже неодмінною умовою для такого роду акцентних змін є морфонологічні зміни відповідного характеру у словоформах наказового способу. Спостережемо це явище на кількох прикладах. Наприклад, дієслово *повузі́ти* – *повужу́*, *повузі́ш* [Грінч. III, 228] первісно було, як бачимо, кінцеваголошеним, оскільки і його твірне кореневе *вузі́ти* – *вужу́*, *вузі́ш* [Грінч. I, 259] мало кінцеву акцентну парадигму. Поза всяким сумнівом, імперативні словоформи в обох цих випадках мали такий вигляд: *вузі́*, *вузі́м(о)*, *вузі́ть* і *повузі́*, *повузі́мо*, *повузі́ть*. У сучасній мові префіксальне дієслово є вже кореневаголошеним; кореневаголошеними, природно, є і його імперативні форми. Для нас, однак, важливіше тут відзначити, що вони зазнали при цьому й відповідних морфонологічних змін, із цього погляду уподібнившись дієсловом із первісним кореневим акцентним типом, див.: *пову́зити* – *пову́жу*, *пову́зиш*; *нак. пову́зь* [ОС₉₉, 614], *пову́зьмо*, *пову́зьте*. Повніше перебіг такого роду змін українська лексикографія відобразила у спільнокореновому. Первісно воно зафіксоване вже непослідовно, див.: *зу́зіти* – *зу́жу*, *зу́зиш* [Грінч. II, 188], тобто тут лише суфіксальнонаголошений варіант інфінітива *зузі́ти* засвідчує первісний некореневий акцентний стан дієслова; натомість панівним тут є вже кореневий акцентний тип. Та досить тут з'явитися некореновому (рухомому в цьому разі) наголошенню, як це відразу позначається і на морфонологічному оформленні імперативних форм (зрозуміло, із відповідним типом наголошен-

³ З огляду на стверджену вище ідентичність імперативних словоформ дієслів кінцевої та рухомої акцентних парадигм є сенс надалі протиставляти тільки кореневий та некореневий акцентні типи. У подальшому викладі кінцева та рухома акцентні парадигми будуть розрізнятися лише у спеціальних випадках.

ня), див.: *зúзítи* – *зúжý*, *зúзиш*; *зузь*, *зúзьте* і *зузі*, *зузіть* [Голоск. 152], що для виразності розкладаємо за двома акцентними типами:

- а) кореневий акцентний тип: *зúзити* – *зúжу*, *зúзиш*; нак. *зузь*, *зúзьте*;
- б) рухомий акцентний тип: *зузіти* – *зужý*, *зúзиш*; нак. *зузі*, *зузіть*.

Подивімося також у сучасному кореневаголошеному: *звúзити* – *звúжу*, *звúзиш*; нак. *звузý* [ОС₉₉, 302], *звúзьмо*, *звúзьте*. Безперечно, що саме твірне, яке в сучасній мові має рухоми акцентну парадигму, див.: *вузіти* – *вужý*, *вúзиш* [ОС₉₉, 154], зберігає й колишню особові парадигму наказового способу *вузіти*, *вúзьмо*, *вúзіть*.

Двонаголошене в сучасній мові *тумáнити* – *тумáню*, *тумáниш* і *туманíти* – *туманю́*, *туманíш*; нак. *тумáнь* і *туманí* [ОС₉₉, 882] цілком закономірно має й відмінні як з акцентуаційного, так і з морфонологічного погляду імперативні словоформи. Зрозуміло, що кореневому акцентному типу належать словоформи *тумáнь* і, відповідно, *тумáньмо*, *тумáньте*, а кінцевому – *туманí* і *туманíм(о)*, *туманíть*. Підтвердження цьому знаходимо в уже тільки кореневаголошених префіксальних утвореннях цього кореня, див.: *отумáнити* – *отумаáню*, *отумáниш*; нак. *отумáнь* [ОС₉₉, 539], *отумáньмо*, *отумáньте*; *стумáнитися* – *стумáнюся*, *стумáнишся*; нак. *стумáнься* [ОС₉₉, 839], *стумáньмося*, *стумáньтеся*. За цим стереотипом виводимо імперативні словоформи й у кореневаголошеному спільнокореневому *затумáнити* – *затумáню*, *затумáниш* [ОС₉₉, 290], див.: *затумáнь*, *затумáньмо*, *затумáньте*.

Спостереження за процесом еволюційних змін у наголошенні дієслів від кінцевого акцентного типу до кореневого, представленим у лексикографічних джерелах української мови численними прикладами, дають змогу упевнитися в існуванні вказаної закономірності. До цього ми ще матимемо неодноразову нагоду повертатися, однак зараз ми хочемо звернути увагу на кілька випадків, коли сучасна лексикографія чомусь уникає фіксувати появу інноваційних імперативних форм у первісно кінцеваголошених дієслівних утвореннях після розвитку в них кореневої акцентної парадигми. Так, у сучасній мові префіксальні дієслівні утворення від кінцеваголошеного *вередíти* – *вереджý*, *вередíш* [ОС₉₉, 81]; нак. *вередí*, *вередíм(о)*, *вередíть*, що зберігає свою акцентну давнину, див.: *вередíти* – *вереджý*, *вередíш* [Грінч. I, 134], здебільшого теж мають кінцеву акцентну парадигму, див.: *підвередíтися* – *підвереджýся*, *підвередíшся* [ОС₉₉, 583]; *розвередíти* – *розвереджý*, *розвередíш* [ОС₉₉, 742] та ін. При цьому не становить жодних труднощів установити для них особову парадигму наказового способу, див.: *підвередí*, *підвередíм(о)*, *підвередíть* і *розвередí*, *розвередíм(о)*, *розвередíть*. Однак префіксальне спільнокореневе *увередíти* – *увереджý*, *увередíш* [ОС₉₉, 887] має наголошення двох акцентних типів – кореневого і кінцевого. Якщо для кінцевої акцентної парадигми *увередíти* – *увереджý*, *увередíш* імперативні словоформи *увередí*, *увередíм(о)*, *увередíть* установлюємо легко на підставі

загальної закономірності, спостереженої раніше, то для новонабутої словом кореневої акцентної парадигми *уверédити* – *уверédжу*, *уверédиши* парадигматично відповідними є морфонологічно інноваційні словоформи *уверédь*, *уверédьмо*, *уверédьте* морфонологічного типу імперативів кореневонаголошених дієслів. Ця часткова щодо самих дієслів цього кореня проблема видається нам актуальною ще й тому, що тенденція в них до розвитку некінцевого (і саме кореневого) акцентного типу зафіксована вже давно. Так, при ще кінцевонаголошеному *навередítи* – *навереджéу*, *навередíши* [Голоск. 225; див. також: Грінч. II, 480] маємо вже утворення цього кореня з рухомою акцентною парадигмою *розвередítи* – *розвереджéу*, *розвередíши* [Голоск. 343], пор. з первісним *розврédити* – *розвреджéу*, *розвредíши* [Грінч. IV, 34], а також уже з ознаками появи тут кореневого наголошення в непослідовно схарактеризованому *підверédйтися* (sic!) – *[підвере]джéуся*, *[підвере]дíшися* [Голоск. 286]⁴, пор. з первісним *підврédитися* – *підвреджéуся*, *підвредíшися* [Грінч. III, 160]. Характерно також, що вже й кореневе в цьому джерелі схарактеризоване як таке, що має рухому акцентну парадигму, див.: *вередítи* – *вереджéу*, *вередíши* [Голоск. 41]. Цікаво, що ця тенденція відзначена ще у «Словарі української мови», див.: *уверédити* – *[уверé]джу*, *[уверé]диши* [Грінч. IV, 309], що треба розуміти як утвердження тут кореневого акцентного типу *уверédити* – *уверédжу*, *уверédиши*, тимчасом як суфіксальнонаголошений інфінітив *увередítи* є вже тільки прослідком колишнього некореневонаголошеного типу цього дієслова⁵.

Закономірність імперативних словоформ типу *увертедь*, *уверédьмо*, *уверédьте* тощо в кореневонаголошених утвореннях цього кореня можна підтвердити за допомогою аналогії. Наприклад, фонологічно тотожний випа-

⁴ Висновок про те, що упорядник тут не передбачав кореневонаголошеної особової парадигми, робимо на підставі прийнятої в усьому джерелі схеми подачі словоформ у разі їхньої двонаголошеності, див.: *підкрéслítи* – *[під]крéслéю*, *[під]крéслíши* [Голоск. 287] та ін.

⁵ Гадаємо, сам собою є зрозумілим той факт, що акцентні зміни не можуть відбуватися тільки в якомусь одному з цілого гнізда спільнокореневих префіксальному утворенні. У живому мовленні, звичайно, такі зміни, якщо вони тільки виникають, закономірно охоплюють усі спільнокореневі утворення одного словотвірного типу і відбуваються в них більш-менш рівномірно, якщо для нерівномірності цього процесу немає в якихось окремих випадках спеціальних на це причин (здебільшого семантичного характеру). Тому доволі дивним нам видається той факт, що різні лексикографічні джерела з подиву гідною одноставністю фіксують акцентні зміни впродовж ось уже кількох десятиліть лише в одному й тому ж самому дієслівному утворенні. Причому не можна не помітити, що саме в тому, у якому їх уперше зафіксовано це у «Словарі української мови», а це вже, значить, століття тому. Не підлягає також сумніву помітна інтенсивність еволюційного процесу в цих утвореннях. Зовсім інша проблема, якої українське мовознавство ще навіть не зачіпало, полягає в тому, щоб виробити хоч якийсь більш-менш чіткий алгоритм для оцінки акцентуаційних інновацій і визначення для них на цій підставі статусу як літературних чи позалітературних.

док маємо в кореневаголошеному в сучасній мові *поперёдити* – *поперёджу*, *поперёдиш*; нак. *поперёдъ* [ОС₉₉, 642], *поперёдъмо*, *поперёдъте*, що первісно було кінцеваголошеним, див.: *попередіти* – *попереджу*, *попередіш* [Грінч. III, 323]. До речі, у русі від кінцевого акцентного типу до кореневого це слово було також зафіксоване у тому стані, коли воно мало рухомою акцентну парадигму, див.: *попередіти* – *попереджу*, *попередіш* [Голоск. 306], однак цей стан, як бачимо, виявився нетривалим; цей акцентний тип виявився для нього лише перехідним етапом в еволюції між двома полярними акцентними типами.

Цікаве явище можна виявити в непослідовно щодо наголошення схарактеризованому в лексикографічному джерелі *підбадьорити* – *підбадьорю*, *підбадьоріш* [ОС₉₉, 582]⁶, де послідовно відзначена лише коренева акцентна парадигма *підбадьорити* – *підбадьорю*, *підбадьоріш*, тоді як кінцеваголошені особові форми *підбадьорю*, *підбадьоріш* вимагають суфіксальнонаголошеного *підбадьоріти*; пор. з раніше зафіксованим *підбадьоріти* – *підбадьорю*, *підбадьоріш* [ОС₇₇, 511]. Ми тут також уважаємо симптоматичною відсутність у джерелі імперативних словоформ, однак див.: *підбадьорити* – *підбадьорю*, *підбадьоріш*; нак. *підбадьор* [Погр. 419], *підбадьормо*, *підбадьорте* і *підбадьоріти* – *підбадьорю*, *підбадьоріш*; нак. *підбадьорі* [Там само], *підбадьорім(о)*, *підбадьоріть*. Радикальніше цей розрив між акцентними типами кореневого твірного й префіксального похідного представлено в іншому джерелі, пор.: *бадьоріти* – *бадьорю*, *бадьоріш* [Бур.₀₂, 21], але *підбадьорити* – *підбадьорю*, *підбадьоріш*; нак. *підбадьор*, *підбадьорте* [Бур.₀₂, 294]. Див. також у лише кінцеваголошеному кореневому: *бадьорітися* – *бадьорюся*, *бідьорішся*; нак. сп. *бадьоріся*, *бідьоріться* [УЛВН, 34]. Усі інші префіксальні утворення цього кореня, як і саме твірне, у лексикографічному джерелі, що є для нас контрольним, схарактеризовані як виключно кінцеваголошені, див.: *бадьоріти* – *бадьорю*, *бадьоріш* [ОС₉₉, 36] і *збадьоріти* – *збадьорю*, *збадьоріш* [ОС₉₉, 296]; *прибадьорітися* – *прибадьорюся*, *прибадьорішся* [ОС₉₉, 582]. Звичайно, у живому мовленні такого бути просто не може, як ми це розгорнуто виклали в попередньому випадку.

Складається навіть враження, що існує прямий зв'язок між неувагою лексикографічних джерел до імперативних форм дієслів, наголошення яких еволюціонує від кінцевого акцентного типу до кореневого, і своєрідною «реставрацією» в них первісного акцентного стану. На нашу думку, зіставлення наведених у «Словарі української мови» кінцеваголошеного кореневого *бадьорітися* – *бадьорюся*, *бадьорішся* [Грінч. I, 19] і вже тільки кореневаголошеного префіксального похідного *розбадьорітися* – *розбадьорюся*, *розбадьорішся* [Грінч. IV, 30] не лише дає змогу виразно бачити напрям і

⁶ У цьому можна додати й лише механічну помилку, однак, на нашу думку, вона все ж таки характеристична; див. те саме: *підбадьорити* – *підбадьорю*, *підбадьоріш* [ОС₉₄, 513].

характер еволюційних змін наголошення в утвореннях цього кореня, але й дозволяє скласти достатнє уявлення про їхню силу. Із зіставлення представлених у «Правописному словнику» Г. Голоскевича *бaдьoрiтися* – *бaдьoрiюся*, *бaдьoрiшися* [Голоск. 15] і *пiдбaдьoрiти* – *пiдбaдьoрiю*, *пiдбaдьoрiш*; *пiдбaдьoр*, *пiдбaдьoрте* [Голоск. 286]⁷ теж можна зробити такий висновок. Гадаємо, отже, що в сучасному живому мовленні кореневонаголошені словоформи всіх префіксальних утворень цього кореня явно переважають кінцевонаголошені частотою слововжитку. Із морфонологічного погляду імперативні словоформи типу *пiдбaдьoр*, *пiдбaдьoрм(o)*, *пiдбaдьoрте*; *рoзбaдьoрся*, *рoзбaдьoрмося*, *рoзбaдьoртеся* тощо, думаємо, жодного заперечення не викликають.

Наведемо кілька, на нашу думку, показових прикладів того, що консервація, а то й реставрація кінцевонаголошеного типу в лексикографії пов'язані з проблемою імперативних форм, а саме з нез'ясованістю того, який морфонологічний тип для них обрати. Наприклад, у «Словарі української мови» зафіксоване як кінцевонаголошене кореневе *пpавдiти* – *пpавджy*, *пpавдiш* [Грінч. III, 398]; закономірним тому є кінцеве наголошення й префіксальних утворень від нього, див.: *oпpавдiти* – *oпpавджy*, *oпpавдiш* [Грінч. III, 60]; *спpавдiти* – *спpавджy*, *спpавдiш* [Грінч. IV, 188]. Однак уже наприкінці 1930-х років тут зафіксована тенденція до розвитку кореневого наголошення, див.: *спpавдiтися* [РУС₃₇, 262] і вже тільки кореневонаголошене *спpавдитися* [РУС₃₇, 714]. Здавалося б, коренева акцентна парадигма в цьому утворенні вже остаточно утвердилася, див.: *спpавдити* – *спpавджу*, *спpавдиш* [УЛВН, 623], однак згодом у ньому знов починають фіксувати й наголошення кінцевого типу, щоправда, тепер уже як другорядне, див.: *спpавдити* – *спpавджу*, *спpавдиш* і *спpавдiти* – *спpавджy*, *спpавдiш* [ОС₇₇, 720; Погр. 539]. У найновіших лексикографічних джерелах, здавалося б, такий підхід уже утвердився, див.: *спpавдiти* – *спpавджy*, *спpавдiш* [ОС₉₉, 824], але знову натрапляємо на його характеристику як виключно кореневонаголошеного, див.: *спpавдити* – *спpавджу*, *спpавдиш* [Бур.₀₂, 392], – і це, гадаємо, точніше відображає реальний акцентний стан цього слова в сучасному українському мовленні. Чому ж лексикографія повертає йому кінцеву акцентну парадигму? На жаль, жодне (!) із сучасних лексикографічних джерел не подає імперативних словоформ

⁷ Цей запис явно помилковий, саме цим він для нас і цікавий. Послідовно тут відображений лише кінцевонаголошений тип *пiдбaдьoрiти* – *пiдбaдьoрiю*, *пiдбaдьoрiш*; тим часом у кореневонаголошеній особовій парадигмі *пiдбaдьoрiши* при такому ж кореневонаголошеному інфінітиві *пiдбaдьoрити* бракує кореневонаголошеної форми 1-ої особи однини *пiдбaдьoрю*. Натомість імперативні форми *пiдбaдьoр*, *пiдбaдьoрте* можуть належати тільки кореневій акцентній парадигмі. Імперативні ж форми, що відповідають некореневим акцентним типам, тут не зазначені. У нас не викликає сумніву, що тут відображено інтенсивний характер змін акцентного типу в утвореннях цього кореня.

цього слова – і це, на нашу думку, зовсім не тому, що вони легко можуть бути встановлені сучасним українським мовцем, – навпаки, саме тому, що встановити їх нелегко навіть лексикографам. Згідно з наміченою нами закономірністю, кореневонаголошеному *справдіти* – *справджу*, *справдиши* парадигматично відповідними мали б бути імперативи *справдь*, *справдьмо*, *справдьте*, однак лексикограф тут, очевидно, завагався щодо їхньої закономірності в системі сучасної української мови. Ми припускаємо, що саме нез'ясованість цієї проблеми спричинилася до повернення дієслову й кінцевого типу наголошення, реально ним уже втраченого, з тієї причини, що для кінцевонаголошеної парадигми *справдіти* – *справджу*, *справдиши* вивести імперативні словоформи не становить жодних проблем, див.: *справді*, *справдім(о)*, *справдіть*.

Дуже цікавим із цього погляду є випадок із дієсловом, що вже здавна в ньому українська лексикографія фіксує наголошення рухомого типу, див.: *зворушійти* – *зворушю*, *зворушиши* [Грінч. II, 136; Голоск. 142; ОС₉₉, 301], див. також те саме у твірному: *ворушійти* – *ворушю*, *ворушиши* [Грінч. I, 256; Голоск. 65; ОС₉₉, 142]. Академічний «Словник української мови» теж фіксує цю лексему як наголошену за рухомим акцентним типом, див.: *зворушійти* – *зворушю*, *зворушиши* [СУМ III, 498]. Та досить було з'явитися в ньому омографічному слову, що постало внаслідок семантичного розщеплення колісь єдиної лексеми, з кореневим акцентним типом, як тут же в ньому була визначена й кінцева акцентна парадигма, див.: *зворушійти* – *зворушю*, *зворушиши* [СУМ III, 498]. Випадок цей для нас показовий саме тим, що він виявився лише лексикографічним епізодом. Як тільки лексикографія відмовилася фіксувати в цьому дієслові кореневе наголошення *зворушійти* – *зворушю*, *зворушиши*, то тут же безслідно зникла з неї і його характеристика як кінцевонаголошеного *зворушійти* – *зворушю*, *зворушиши*, що ніколи, крім цього епізоду, українською лексикографією в утвореннях цього кореня не була зафіксована. Для нас цей випадок є дуже показовим щодо розуміння свідомісного механізму створення кінцевого акцентного типу в дієсловах цього класу.

Гадаємо, що саме з цієї причини сучасна лексикографія в абсолютній більшості джерел фіксує як двонаголошені як кореневе *ятрійти* – *ятрю*, *ятріши* [ОС₉₉, 989], так і його префіксальні похідні, див.: *заятрійтися* – *заятрюся*, *заятрішся* [ОС₉₉, 296]; *роз'ятрійти* – *роз'ятрю*, *роз'ятріши* [ОС₉₉, 766]. Причому, судячи з цих джерел, усі вони поєднують у собі полярні акцентні типи – кореневий і кінцевий, див.: *ятрити* – *ятрю*, *ятріши* і *ятріти* – *ятрю*, *ятріши* [ОС₇₇, 856]; *заятритися* – *заятриться* і *заятрітися* – *заятріться* [ОС₇₇, 251]; *роз'ятрити* – *роз'ятрю*, *роз'ятріши* і *роз'ятріти* – *роз'ятрю*, *роз'ятріши* [ОС₇₇, 672]. Оскільки таке поєднання з усією очевидністю просто є неможливим у живому мовленні, то це є для нас ще одним зайвим доказом того, що в таких випадках ми маємо до діла не так із мовними, як із мовознавчими проблемами. До речі, деякі джерела фіксують помітно відмінний акцентний

стан цих дієслів у сучасній мові, див.: *роз'ятрити* – *роз'ятрю*, *роз'ятриши* [УЛВН, 583], хоч і *ятрити* – *ятрю*, *ятриши* і *ятріти* – *ятрю*, *ятріши* [УЛВН, 723]. Гадаємо, цікавим буде й таке свідчення: *ятрити* – *ятрю*, *ятриши* і рідше (виділення наше – В. З.) *ятріти* – *ятрю*, *ятріши* [Погр. 629]. Цікаво, що вже у «Словарі української мови» всі дієслова цього кореня схарактеризовані як кореневаоголошені, див.: *ятрити* – *ятрю*, *ятриши* [Грінч. IV, 545]; *заятрити* – *заятрю*, *заятриши* [Грінч. II, 120]; *роз'ятрити* – *роз'ятрю*, *роз'ятриши* [Грінч. IV, 64]. Щоправда, тут зафіксовано також і суфіксальноноголошений інфінітив *роз'ятріти* [Грінч. IV, 64], що відсилає до кореневаоголошеної видової пари *роз'ятрювати* – *роз'ятрюю*, *роз'ятрюєш*, док. в. *роз'ятрити* – *роз'ятрю*, *роз'ятриши* [Там само]. Для нас є безсумнівним, що «Словарь української мови» відобразив новітній акцентний стан цих утворень, а суфіксальноноголошене *роз'ятріти* є прослідком їхнього колишнього наголошення некореневого типу, див.: *ятріти* [Желех. 117]; *роз'ятріти* [Желех. 838]. Часткове повернення кінцевого акцентного типу кореневому бачимо в непослідовно схарактеризованому *ятрітися* – [*ят*]рю, [*ят*]ріиши [Голоск. 451], хоч похідне тут потрактоване як кореневаоголошене, див.: *роз'ятрити* – *роз'ятрю*, *роз'ятриши* [Голоск. 354]. Знову ж таки ми бачимо проблему імперативів як причину акцентуаційного напруження в цього словотвірному гнізді. У первісному акцентному стані кінцеваоголошеності тут не було жодних проблем, див.: *ятріти* – *ятрю*, *ятріши*; *нак. ятрій*, *ятрім(о)*, *ятріть*. Розвиваючи в собі кореневу акцентну парадигму дієслово *ятрити* – *ятрю*, *ятриши*, відповідно до поміченої закономірності, повинно розвинути в собі кореневаоголошені і морфологічно змінені імперативні словоформи типу *ятр*, *ятрмо*, *ятрте* – саме тут і виникає в цих утвореннях словотвірне напруження, що гальмує процес еволюційних інновацій і призводить до повернення в них кінцевого акцентного типу.

Простежмо за цим явищем на ще одному прикладі. Перші лексикографічні фіксації застають у стані кінцеваоголошеності дієслово *полегійти* – *полегіш*, *полегіши* [Грінч. III, 282; Голоск. 302], однак згодом лексикографія фіксує його вже як виключно кореневаоголошене, див.: *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши* [РУС₃₇, 434], що знаходить своє підтвердження в лексикографічних джерелах наступного покоління, див.: *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши* [УЛВН, 474]. Прикметно, що всі ці джерела не подають словоформ наказового способу цього утворення, та ще виразнішою ця проблема стає, коли у джерелі, що такі словоформи навело, це дієслово відразу було схарактеризоване як таке, що має кореневу й кінцеву акцентні парадигми, див.: *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши* і *полегійти* – *полегіш*, *полегіши*; *нак. полéгш* і *полегіш* [ОС₇₇, 553], що надалі лексикографія здебільшого повторює, див.: *полéгійти* – *полéгш*, *полéгшиши* (sic!), *полéгшимб*, *полéгшитé*; *нак. полéгш* і *полегіш* [ОС₉₉, 630]. Однак надзвичайно показовим для нас є те, що досить

лексикографу відмовитися від фіксації у слові імперативних словоформ, як воно тут же в його інтерпретації стає виключно кореневонаголошеним, див.: *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши* [Голов.₀₃, 214]. Не менш показовим є й те, що лексикографія фіксує здебільшого лише словоформи 2-ої особи однини *полéгши* і *полегший*. Якщо другу з них, кінцевонаголошену, легко продовжити похідними *полегші́м(о)*, *полегші́ть*, то спроба продовжити таким же чином кореневонаголошену словоформу *полéгши* похідними від неї *полéгшимо* і *полéгшите* відразу виявляє проблеми фонологічного характеру в них. Що це дійсно так, свідчить лексикографічне *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши*; нак. *полéгши*, *полéгшите* і *полéгшіть* [Погр. 440]. Справді, якщо у словоформі *полегши* наприкінці збігаються два приголосних, то у словоформах *полегшимо* і *полегшите* їх уже аж три. Саме тому ми тут спостерігаємо, що кореневонаголошене приймає морфологічний варіант словоформи кінцевонаголошеної парадигми, змінюючи, проте, його наголошення на парадигматично відповідний: *полегші́ть* – *полéгшіть*. Визначмо тоді його місце в повністю наведеній парадигмі імперативних словоформ цього морфонологічного типу; це будуть кореневонаголошені словоформи *полéгшиши* (2-а особа однини), *полéгші́м(о)* (1-а особа множини), *полéгші́ть* (2-а особа множини), що є морфонологічно тотожними з відповідними словоформами кінцевого акцентного типу *полегший*, *полегші́м(о)*, *полегші́ть*. Маємо в одному випадку вже й лексикографічно засвідчений саме такий підхід до цієї проблеми, див.: *полéгшити* – *полéгшу*, *полéгшиши*; нак. *полéгши*, *полéгшите* і *полéгшиши*, *полéгшіть* [Бур.₀₂, 313].

Гадаємо, що характер проблеми стає очевидним. Акцентуаційна еволюція дієслів натрапляє на усталені в системі української мови фонологічні закономірності поєднуваності / непоєднуваності звуків, їхньої здатності чи нездатності творити складніші звукові комплекси. І тут нам важливо підкреслити, що проблема стосується не тільки тих дієслів, які розвивають у собі кореневий акцентний тип на місці некореневого, а й тих, які первісно або принаймні давно вже є в українській мові кореневонаголошеними. Очевидно, ця проблема просто не була вчасно помічена в українському мовознавстві, не кажучи вже про її задовільне розв'язання. Продемонструємо її на кількох прикладах з української лексикографії. У сучасних лексикографічних джерелах маємо зафіксоване *мóрицяти* – *мóрицу*, *мóрицши*; нак. *мориц* [ОС₉₉, 433], *мóрицмо*, *мóрицте*, що повторюється в усіх префіксальних похідних, напр.: *змóрицяти* – *змóрицу*, *змóрицши*; нак. *змориц* [ОС₉₉, 314]; *намóрицяти* – *намóрицу*, *намóрицши*; нак. *намóриц* [ОС₉₉, 456] та ін. У джерелі ранішого часу маємо повністю наведену імперативну парадигму цього типу в кореневому, див.: *мóрицяти* – *мóрицу*, *мóрицши*; *не мориц*, *не мóрицмо*, *не мóрицте* [Голоск. 219], але з наведеного тут одного префіксального похідного видно, якою може бути проблема в цих утвореннях, див.: *зморицяти* – *змóрицу*, *змóрицши*; *змориц*, *змóрицмо* і *змóриці́м* (sic!), *змóрицте* (sic!) [Голоск. 147]. Те саме яви-

ще бачимо й у випадку з кореневаголошеним *ніщити* – *ніщу*, *ніщииш*; *нак. нищ*, *ніщмо*, *ніщите* [ОС₉₉, 498] і такими ж префіксальними похідними від нього, напр.: *зніщити* – *зніщу*, *зніщииш*; *нак. знищ* [ОС₉₉, 316], *поніщити* – *поніщу*, *поніщииш*; *нак. понищ* [ОС₉₉, 639] та ін. Раніше в префіксальному похідному була зафіксована повністю імперативна парадигма цього типу, див.: *зніщити* – *зніщу*, *зніщииш*; *знищ*, *зніщмо*, *зніщите* [Голоск. 149], однак проблема виявилася вже в самому кореневому, див.: *ніщити* – *ніщу*, *ніщииш*; *нищ*, *ніщім* і *ніщмо*, *ніщить* і *ніщите* [Голоск. 243], з чого видно, що виразнюється вона у випадку з формами 1-ої та 2-ої осіб множини, утворюваних аглютинативним способом від форми 2-ої особи однини шляхом додавання до неї особових закінчень *-мо* та *-те*. Виглядає так, що й сучасна лексикографія тут вагається, див.: *ніщити* – *ніщу*, *ніщииш*; *нак. нищ*, *ніщмо*, *ніщите* і *ніщить* [Погр. 371]. Додамо тільки, що морфологічно тотожними є, з одного боку, словформи *нищ*, *ніщмо*, *ніщите*, а з другого, – *ніщииш*, *ніщім(о)*, *ніщить*. Знову ж таки, див.: *підвіщити* – *підвіщу*, *підвіщииш*; *нак. підвіщ* [ОС₉₉, 583], *підвіщмо*, *підвіщите* і *завіщити* – *завіщу*, *завіщииш*; *нак. завіщ* [ОС₉₉, 256], *завіщмо*, *завіщите*. Див. також із повнішою особовою парадигмою наказового способу: *завіщити* – *нак. завіщ*, *завіщите* [Бур.₀₂, 142] і *підвіщити* – *нак. підвіщ*, *підвіщите* [Бур.₀₂, 295]. Однак у джерелі ранішого часу, див.: *підвіщити* – *підвіщу*, *підвіщииш*; *підвіщ*, *підвіщите* і *підвіщить* [Голоск. 286], і в сучасному, див.: *підвіщити* – *підвіщу*, *підвіщииш*; *нак. підвіщ*, *підвіщите* і *підвіщить* [Погр. 420]. Знову додамо, що послідовними тут будуть такі ряди імперативних словоформ: *підвіщ*, *підвіщмо*, *підвіщите* і *підвіщииш*, *підвіщім(о)*, *підвіщить*.

Такого роду прикладів із сучасних лексикографічних джерел української мови можна навести чимало. Ми ж обмежимося лише ще одним, з якого, на наш погляд, особливо виразно видно, що обговорювана нами проблема навряд чи є усвідомленою сучасним українським мовознавством. У цьому, гадаємо, можна пересвідчитися з того, що ті чи інші імперативні форми дієслівних утворень з'являються в різних джерелах, сказати б, спонтанно, без належної оцінки їхнього місця в системі сучасної мови. Так, у сучасній українській лексикографії зафіксовано імперативну словоформу кореневаголошеного дієслова спочатку в такій формі, див.: *свідчити* – *свідчу*, *свідчииш*; *нак. свідч* [ОС₇₇, 684], *свідчмо*, *свідчите*, що має закономірне продовження й у префіксальних похідних, див.: *засвідчити* – *засвідчу*, *засвідчииш*; *нак. засвідч* [ОС₇₇, 240]; *посвідчити* – *посвідчу*, *посвідчииш*; *нак. посвідч* [ОС₇₇, 577]. Однак деякі джерела відобразили той факт, що проблема фонологічної адаптації імперативів в утвореннях цього кореня виявляє себе вже у словоформі 2-ої особи однини наказового способу, див.: *свідчити* – *свідчу*, *свідчииш*; *нак. свідч* і *свідчи*, *свідчить* [Погр.517]; див. також у префіксальному похідному – тотожно: *засвідчити* – *нак. засвідч* і *засвідчи*, *засвідчить* [Погр.220]. Навіть більше: в іншому та-

кому ж префіксальному похідному це джерело відзначає імперативні словоформи вже тільки другого морфонологічного типу, див.: *пересвідчитися* – нак. *пересвідчись*, *пересвідчіть* [Погр.413]. Однак, як виглядає, це мало вплинуло на наступні лексикографічні джерела, що загалом повторюють тут попередню практику, див.: *засвідчити* – нак. *засвідч* [ОС₉₉, 283]; *посвідчити* – нак. *посвідч* [ОС₉₉, 656]. Тим показовішою є для нас поява паралельних імперативних словоформ у кореневому, див.: *свідчити* – нак. *свідч* і *свідчи* [ОС₉₉, 780], оскільки вона тут, на нашу думку, цілком спонтанна. Якби було б інакше, то характеристики всіх утворень цього кореня були б, звичайно, тотожними. До речі, це не єдина непослідовність у лексикографічних оцінках утворень цього словотвірного гнізда, оскільки цілий ряд інших префіксальних тут подано взагалі без значення імперативів, див.: *досвідчитися* – *досвідчуся*, *досвідчишся* [ОС₇₇, 190; ОС₉₉, 222]; *освідчитися* – *освідчуся*, *освідчишся* [ОС₇₇, 467; ОС₉₉, 534]; *пересвідчитися* – *пересвідчуся*, *перевідчишся* [ОС₇₇, 500; ОС₉₉, 570]: це, мабуть, теж один зі способів вирішення проблеми, хоча й доволі оригінальний. Однак маємо також один випадок у сучасній лексикографії із повніше представленими імперативними словоформами обох морфонологічних типів, див.: *свідчити* – нак. *свідч*, *свідчте* й *свідчи*, *свідчіть* [Бур.₀₂, 374]. Проте сумнів щодо відображення тут саме мовних, а не лексикографічних реалій з'являється після схарактеризованих у контексті обговорюваної проблеми цілком інакше цим джерелом префіксальних похідних цього кореня, див.: *засвідчити* – нак. *засвідч*, *засвідчте* [Бур.₀₂, 154]; *пересвідчитися* – нак. *пересвідчуся*, *пересвідчте* [Бур.₀₂, 289]; *посвідчити* – нак. *посвідч*, *посвідчте* [Бур.₀₂, 319]. Для повноти картини вкажемо також на те, що одне префіксальне утворення наведене тут без імперативних словоформ, див.: *освідчитися* – *освідчуся*, *освідчишся* [Бур.₀₂, 272]. Цікаво, що вперше в українській лексикографії дієслова цього кореня були зафіксовані з імперативними словоформами другого морфонологічного типу, того, у якому словоформа 2-ої особи однини має закінчення *-и* з відповідним фонетичним оформленням інших словоформ, див.: *свідчити* – *свідчи*, *свідчіть* [Голоск. 360]; *засвідчити* – *засвідчи*, *засвідчіть* [Голоск. 135]; *пересвідчитися* – *пересвідчись*, *пересвідчіть* [Голоск. 280]; *посвідчити* – *повідчи*, *посвідчіть* [Голоск. 309]. Просто як цікаву паралель до сучасної лексикографічної практики відзначимо також той факт, що й у цьому джерелі два префіксальні утворення зафіксовані без імперативів, див.: *досвідчити* – *досвідчу*, *досвідчиши* [Голоск. 107]; *освідчитися* – *освідчуся*, *освідчишся* [Голоск.263]; гадаємо, неважко помітити, що їхня відсутність пов'язана з можливими мовленнєвими труднощами, які вони могли б викликати.

Ми вважаємо, що таким чином виявляє себе та проблема, що в українському мовознавстві залишаються нез'ясованими закономірності утворення імперативних словоформ, а саме немає чіткого розуміння фонологічної

зумовленості можливості розвитку в дієсловах імперативів одного із двох можливих морфонологічних типів. Цікаве відбиття ця проблема має в сучасній українській лексикографії у випадку утворень кількох словотвірних гнізд, у кінці кореня яких є звукосполюка *-сл-*. Причому у двох із них парадигми представлено так: *крéслити – крéслю, крéслиши*; *нак. крéсли і кресль* [ОС₉₉, 376], що повторюється у всіх близько десяти префіксальних утвореннях; *ма́слити – ма́слю, ма́слиши*; *нак. ма́сли і масль* [ОС₉₉, 413], що теж повторюється у всіх префіксальних похідних. Натомість у двох інших випадках імперативні форми не зазначені, див.: *мі́слити – мі́слю, мі́слиши* [ОС₉₉, 422], що теж повторюється у всіх префіксальних похідних, яких у джерелі є близько десяти; *чі́слити – чі́слю, чі́слиши* [ОС₉₉, 958], що повторюється у всіх префіксальних утвореннях цього кореня, крім одного, яке, до речі, уперше в українській лексикографії з'явилося лише в попередньому виданні цього словника, див.: *начі́слити – начі́слю, начі́слиши*; *нак. начі́сли* [ОС₉₄, 414 і ОС₉₉, 471]. Докладно ми це явище висвітлюємо в іншому нашому дослідженні, тому тут його лише згадуємо як виразний доказ того, що зачеплена нами проблема є, сказати б, пекучою для сучасного українського мовознавства. З усього видно, що в кореневонаголошених дієсловах відбувається боротьба між двома морфонологічними типами імперативів у тих випадках, коли в кінці кореня дієслова є збіг кількох приголосних. З одного боку, тут діє тенденція формувати словоформи наказового способу за типом, коли словоформа 2-ої особи однини дорівнює кореневі слова, а з другого, – тенденція до формування тут парадигми, що починається словоформою 2-ої особи однини із закінченням *-и*. У цьому дослідженні надалі ми ставимо собі за мету показати один із тих узагальнених випадків, коли в такій фонологічній ситуації цілком запанували імперативи другого з названих типів, оскільки нам, на підставі наших спостережень за цією проблемою над сучасними лексикографічними джерелами української мови, здається, що саме щодо можливості такої моделі формування словоформ наказового способу вони виявляють певний сумнів. Недовіра до неї, як ми бачили, має принаймні два наслідки: це або повернення дієслову кінцевої акцентної парадигми, або змішування словоформ обох морфонологічних типів в одній особовій парадигмі наказового способу.

За контрольну щодо цієї проблеми ми обрали групу дієслів, корінь яких закінчується на два приголосних, із яких останній є [н]. Виявленню цього явища, певна річ, не сприяє та обставина, що сучасні лексикографічні джерела в абсолютній більшості випадків взагалі не фіксують словоформ наказового способу дієслів цього типу. Звичайно, це не тому, що вони є безпроблемними щодо їхнього парадигматичного виведення на підставі акцентуаційно-морфонологічних характеристик особових словоформ теперішньо-майбутнього часу, а якраз, гадаємо, саме тому, що тут існує проблема визначення характеру цих форм. Інакше, але з тою ж самою очевидністю

щодо її суті ця проблема виявляється в тих лексикографічних джерелах, що подають іноді словоформи наказового способу таких дієслів (утім, це явище й тут таке рідкісне, що його можна назвати радше винятковим). Дуже показовою тут є та обставина, що всі ці випадки стосуються дієслів з некореневими акцентними типами – кінцевим або рухомим; натомість жодне кореневонаголошене дієслово (а розглядувана проблема, власне ж, і стосується саме таких дієслів) і тут не має наведених словоформ наказового способу, див.: *різн́ити – різні́ю, різні́ш; нак. різні́, різні́ть* [Бур.₀₂, 353] і *відрізн́ити – відрізн́ю, відрізн́ш; нак. відрізн́, відрізн́ть* [Бур.₀₂, 75], *розрізн́ити – розрізн́ю, розрізн́ш; нак. розрізн́, розрізн́ть* [Бур.₀₂, 365]; *поясн́ити – поясн́ю, поясн́ш; нак. поясн́, поясн́ть* [Бур.₀₂, 324], пор.: *проясн́ити – проясн́ю, проясн́ш* [Бур.₀₂, 342] і *роз'ясн́ити – роз'ясн́ю, роз'ясн́ш* [Бур.₀₂, 369]; *запізн́итися – запізн́юся, запізн́шися; нак. запізн́ся, запізн́ться* [Бур.₀₂, 152], пор.: *спізн́итися – спізн́юся, спізн́шся* [Бур.₀₂, 390] (це всі дієслова такого типу у цьому джерелі, крім дієслів одного словотвірного гнізда, про які мова піде зараз, хоч у мові їх є багато). Однак в одному випадку ми можемо наочно спостерігати якраз те явище, що є предметом нашого аналізу. Кореневе *брудн́ити – брудн́ю, брудн́ш* [Бур.₀₂, 40] є кінцевонаголошене, особова парадигма наказового способу тут не вказана. Закономірно кінцевонаголошеним після цього є його префіксальне похідне з указаною в цьому випадку закономірною кінцевонаголошеною парадигмою, див.: *забрудн́ити – забрудн́ю, забрудн́ш; нак. забрудн́, забрудн́ть* [Бур.₀₂, 141]. І, нарешті, закономірно некінцевонаголошене префіксальне утворення цього кореня з наголошеним префіксом *вй-*, див.: *вйбрудн́ити – вйбрудн́ю, вйбрудн́ш; нак. вйбрудн́, вйбрудн́ть* [Бур.₀₂, 55]. Звичайно, нашу увагу тут привертають насамперед словоформи особової парадигми наказового способу: вони некінцевонаголошені, але морфонологічно не змінені. Далі, на прикладі мовного матеріалу вже з інших лексикографічних джерел української мови, побачимо, що в дієсловах цього морфонологічного типу цей спосіб утворення словоформ наказового способу є закономірним.

Однак насамперед на одному прикладі покажемо, що певні труднощі з вибором морфонологічного типу для словоформ наказового способу тут спочатку себе були проявили характерним і уже відомим нам чином, див.: *напóвнити – напóвню, напóвниш; напóвнь (sic!), напóвньте (sic!) і напóвни, напóвнть* [Голоск. 231]. Утім, це один-єдиний такий випадок як серед дієслів цього словотвірного гнізда, так і серед утворень цього типу, див.: *допóвнити – допóвню, допóвниш; допóвни, допóвнть* [Голоск. 106]; *запóвнити – запóвню, запóвниш; запóвни, запóвнть* [Голоск. 133]; *попóвнити – попóвню, попóвниш; попóвни, попóвнть* [Голоск. 307]. На жаль, важко сказати, наскільки закономірність цих словоформ у дієсловах цього словотвірного гнізда є усвідомленою сучасною лексикографією: їх не фіксують тут навіть ті лексикографічні джерела, що взагалі іноді наводять особові парадигми на-

казового способу дієслів такого типу. Проте в одному сучасному джерелі вони є, див.: *допóвнити* – *допóвню*, *допóвниши*; *нак. допóвни*, *допóвнiть* [Погр. 176]; *запóвнити* – *запóвню*, *запóвниши*; *нак. запóвни*, *запóвнiть* [Погр. 217]; *напóвнити* – *напóвню*, *напóвниши*; *нак. напóвни* [Погр. 358]; *попóвнити* – *попóвню*, *попóвниши*; *нак. попóвни*, *попóвнiть* [Погр. 446]; *пор.: перепóвнити* – *перепóвню*, *перепóвниши* [Погр. 412] і *спóвнити* – *спóвню*, *спóвниши* [Погр. 538].

До речі, хочемо тут зачепити ще один аспект цієї проблеми. Як бачимо, в цьому джерелі всі спільнокореневі утворення мають однотипне кореневе наголошення – і це, безперечно, правильно. Зрозуміло, що в характеристиці його як двонаголошеного *спóвнити* – *спóвню*, *спóвниши* і *сповніти* – *сповню*, *сповніши* [УЛВН, 621] кінцева акцентна парадигма є вже навіть не залишком, а реконструкцією його акцентної давнини, прослідки якої фіксує ще «Правописний словник» Г. Голоскевича, характеризуючи його вже загалом як кореневонаголошене, див.: *спóвніти* – *спóвню*, *спóвниши* [Голоск. 378], – очевидно, на той час первісно кінцевонаголошені утворення цього словотвірного гнізда остаточно усталювали в собі цей інноваційний для них акцентний тип. Цікаво, що вже у «Словарі української мови» це слово, як і інші спільнокореневі з ним, є кореневонаголошеним, див.: *спóвнити* – *спóвню*, *спóвниши* [Грінч. IV, 181], див. також у кореневому твірному: *пóвнити* – *пóвню*, *пóвниши* [Грінч. III, 224]. Однак фонетичний варіант його є кінцевонаголошеним, див.: *сповеніти* – *сповеню*, *сповеніши* [Грінч. IV, 180]. Як бачимо, зміна наголошення в них із кінцевого на кореневе ніяк не позначилася на морфонологічному оформленні слівформ наказового способу – вони так само змінили лише свої акцентні характеристики.

Розглянемо це явище на прикладі ще одного словотвірного гнізда, де виразніше постає його перебіг. У «Словарі української мови» кінцеву акцентну парадигму має кореневе твірне *пєвніти* – *пєвню*, *пєвніши* [Грінч. III, 105] та його префіксальне похідне *спєвніти* – *спєвню*, *спєвніши* [Грінч. IV, 174]. Однак непослідовно схарактеризоване тут *упєвніти* – *упєвню*, *упєвніши* [Грінч. IV, 343] указує на характер акцентних змін у цих дієсловах: вони розвивають у собі кореневу акцентну парадигму. Інші їхні спільнокореневі є вже кореневонаголошеними, див.: *допєвнити* – *допєвню*, *допєвніши* [Грінч. I, 422] і *запєвнити* – *запєвню*, *запєвніши* [Грінч. II, 77]. Наступне лексикографічне джерело фіксує вже кореневонаголошене утворення цього кореня з особовими словотформами наказового способу, див.: *запєвнити* – *запєвню*, *запєвніши*; *запєвни*, *запєвнiть* [Голоск. 132]. Див. те ж саме в сучасній лексикографії: *упєвнитися* – *упєвнюся*, *упєвнишся*; *нак. сп. упєвнися*, *упєвнiться* [УЛВН, 670], *пор.: запєвнити* – *запєвню*, *запєвніши* [УЛВН, 219] і *запєвнити* – *запєвню*, *запєвніши*; *нак. запєвни* [Погр. 216], *упєвнитися* – *упєвнюся*, *упєвнишся*; *нак. упєвнiться* [Погр. 580].

Нам важливо також показати, як це явище усвідомлює сучасна лексикографія. Візьмемо за приклад групу спільнокореневих утворень, які з

певних причин є в сучасній мові (за свідченням лексикографічних джерел) частково кінцево- і частково кореневаоголошеними, див.: *наводніти* – *наводнію*, *наводніиш*; нак. сп. *наводній*, *наводніть* [УЛВН, 345; див. також: Погр. 349], *обводніти* – *обводнію*, *обводніиш*; нак. сп. *обводній*, *обводніть* [УЛВН, 376; див. також: Погр. 376] і *збезвóднити* – *збезвóдню*, *збезвóднииш*; нак. сп. *збезвóдни*, *збезвóдніть* [УЛВН, 232; див. також: Погр. 228], *обезвóднити* – *обезвóдню*, *обезвóднииш*; нак. сп. *обезвóдни*, *обезвóдніть* [УЛВН, 377], *зневóднити* – *зневóдню*, *зневóднииш*; нак. *зневóдніть* [Погр. 241]. Як бачимо, словоформи наказового способу різногоголошених дієслів є морфонологічно тотожними. Гадаємо, що загалом проблема є з'ясованою, однак відзначимо все ж таки, що в такому, наприклад, джерелі, як «Українська літературна вимова і наголос» (1972 р.) в абсолютній більшості випадків словоформи наказового способу наведені лише в дієсловах з некореневим наголошенням. І це, на нашу думку, не є випадковим: цілковитого усвідомлення цього ще не було. Так, тут зафіксовані кореневаоголошені *опосерéднити* – *опосерéдню*, *опосерéднииш*; нак. сп. *опосерéдни*, *опосерéдніть* [УЛВН, 397] і *привлáснити* – *привлáсню*, *привлáснииш*; нак. сп. *привлáсни*, *првлáсніть* [УЛВН, 498], у яких усі особові словоформи схарактеризовані щодо наголошення цілком послідовно. Проте характерними й промовистими щодо самої суті аналізованої нами тут проблеми є очевидні помилки в оцінці акцентного стану словоформ наказового способу двох інших зафіксованих тут кореневаоголошених дієслів, див.: *оліóднити* – *оліóдню*, *оліóднииш*; нак. сп. *оліóдній*, *оліóдніть* [УЛВН, 394] і *упредмéтнити* – *упредмéтню*, *упредмéтнииш*; нак. сп. *упредметній*, *упредметніть* [УЛВН, 672]. Безперечно, що насправді вони мусять бути теж кореневаоголошеними. Уважаємо, що вже аж «Орфоепічний словник» М. Погрібного цілком адекватно відображає це мовне явище. З одного боку, тут містяться дієслова з некореневим наголошенням, напр.: *блюзніти* – *блюзнію*, *блюзніиш*; нак. *(не) блюзніть* [Погр. 54]; *борозніти* – *борознію*, *борозніиш*; нак. *борозніть* [Погр. 56], *зміцніти* – *зміцнію*, *зміцніиш*; нак. *зміцніть* [Погр. 239]; *опрісніти* – *опріснію*, *опрісніиш*; нак. *опрісніть* [Погр. 390]; *ускладніти* – *ускладнію*, *ускладніиш*; нак. *ускладніть* [Погр. 582] та ін., а з другого, – з кореневим, напр.: *привлáснити* – *првлáсню*, *привлáснииш*; нак. *(не) привлáсніть* [Погр. 457]; *уповільнити* – *уповільню*, *уповільнииш*; нак. *уповільни* [Погр. 580]; *урізноманітнити* – *урізноманітню*, *урізноманітнииш*; нак. *урізноманітніть* [Погр. 581]; спеціально підкреслимо тут адекватно схарактеризовані *оліóднити* – *оліóдню*, *оліóднииш*; нак. *оліóдніть* [Погр. 388] і *упредмéтнити* – *упредмéтню*, *упредмéтнииш*; нак. *упредмéтніть* [Погр. 581].

Нам тут ішлося найбільше про те, щоб показати, що серед кореневаоголошених дієслів на *-ити* в українській мові є такі, в яких факт їхньої кореневаоголошеності не обов'язково вимагає від них морфонологічної відмінності у словоформах наказового способу порівняно з дієсловами, що ма-

ють некоренеve наголошення. Деякі з них задовольняються тільки різницею в наголошенні цих морфонологічно тотожних словоформ. Безперечно, що визначальним тут є і той самий морфонологічний чинник: певні звукові комплекси приголосних можуть чинити опір змінам такого роду. Із цього стає само собою зрозумілим, що вже навіть не актуальною, а нагальною проблемою для української мовознавчої науки (й не тільки акцентології) є достеменне з'ясування типології цього явища в сучасній українській мові. Неувага ж до проблеми, а то й замовчування її, просто небажання її побачити навряд чи є її вирішенням, хоча, можливо, і здатні породжувати певні ілюзії щодо цього.

Умовні скорочення назв джерел

- Бур⁰² *Бурячок А.А.* Орфографічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 2002. – 460 с.
- Голов⁰³ Головащук С.І. Словник наголосів. – К.: Наук. думка, 2002. – 460 с.
- Голоск. Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994 – 460 с.
- Грінч. Словарь української мови: В 4-х тт. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907–1909.
- Желех. Желеховський Є. і Недільський С. Малоруско-німецький словар: У 2-х тт. – Львів, 1884 – 1886.
- ОС⁷⁷ Орфографічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1977. – 856 с.
- ОС⁹⁴ Орфографічний словник української мови. – К.: Довіра, 1994. – 856 с.
- ОС⁹⁹ Орфографічний словник української мови. – К.: Довіра, 1999. – 989 с.
- Погр. Погрібний М.І. Орфоепічний словник. – К.: Рад. школа, 1984. – 629 с.
- РУС³⁷ Російсько-український словник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1937. – 889 с.
- СУМ Словник української мови: В 11-х тт. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
- УЛВН Українська літературна вимова і наголос. – К.: Наук. думка, 1973. – 724 с.

SUMMARY

Ukrainian Imperatives from the Point of Range of Problems of Accentology

In the article the conformities to law of formation of imperative mood verbs on *-ити* are investigated. The verb of this class elect an accentual paradigm after three accentual rears, for example: а) *бавити* – *бавлю*, *бавиш*, *бавлять*; імр. *бав*, *бавмо*, *бавте*; б) *щербіти* – *щерблю*, *щербіш*, *щерблять*; імр. *щербі*, *щербім(о)*, *щербіть*; с) *робіти* – *роблю*, *робиш*, *роблять*; імр. *роби*, *робім(о)*, *робіть*. Obviously, that imperative word-parts of verbs eventual and movable accentual types are identical as from the point of their mark-

ing, so from the point of view of morphological registration; they, thus, together matched against the word-parts of root-accented verbs. That is why, the special attention in the article is devoted to the phenomena of type *тумáнїти – тумáнїю, тумáнїш, тумáнїть*; imp. *тумáнь* and *туманї́*, when a verb has two parallel accentual paradigms: clearly, that it is on the eve of accentual changes. About their direction testify, for example, such cases, when former *звужїти – звужу́, звужїш*; imp. *звужї́, звужїть* is deputed in a modern language *звужїти – звужу́, звужїш*; imp. *звужь, звужьте* etc. The actual problem for modern Ukrainian linguistics is to find out the measure of accordance to the Ukrainian system of imperative mood word-parts of type *крэсли* or *крэсль* (from *крэслити*) etc., *погїрш* or *погїрши* (from *погїршити*) etc., *засвїдчи* or *засвїдч* (from *засвїдчити*), and also of type *запéвни* (from *запéвнити*) etc.